MUSIQIY TA'LIMDA O'XSHATISH, QIYOSLASH VA TAQQOSLASH METODI ORQALI O'QUVCHILARNING IJODIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Abdurasulova Muxlisa Azizjon qiz
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
Amaliy fanlar pedagogika oliy maktabi
2-bosqich talabasi 882-25 guruh
https://doi.org/10.5281/zenodo.23919907

ANNOTATSIYA

Maqolada musiqiy ta'limda o'xshatish, qiyoslash va taqqoslash usullarining didaktik imkoniyatlari nazariy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Ritm, tembr, dinamika va musiqiy obrazni kundalik tajriba bilan bog'lashga asoslangan topshiriqlar tavsiflanadi. "Tingla — O'xshat — Qiyosla — Taqqosla — Ijod qil" besh bosqichli mashg'ulot modeli taklif etiladi. Maqola nazariy-metodik xususiyatga ega: unda tajriba-sinov natijalari yoki samaradorlikka doir o'lchangan ko'rsatkichlar keltirilmaydi.

Kalit so'zlar: musiqiy ta'lim, ijodiy tafakkur, o'xshatish, qiyoslash, taqqoslash, ritm, tembr, musiqiy idrok, metodik model.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются дидактические возможности аналогии, сопоставления и сравнения в музыкальном образовании. Предложены учебные задания для осмысления ритма, тембра, динамики и музыкального образа через повседневный опыт, а также пятиэтапная модель «Слушай — Найди аналогию — Сопоставь — Сравни — Создай». Работа носит теоретико-методический характер; результаты педагогического эксперимента не приводятся.

Ключевые слова: музыкальное образование, творческое мышление, аналогия, сравнение, ритм, тембр, музыкальное восприятие.

ABSTRACT

This article explores the didactic potential of analogy and comparison in music education. It outlines classroom activities that connect rhythm, timbre, dynamics, and musical imagery with everyday experiences and proposes a five-stage model: Listen — Find an Analogy — Relate — Compare — Create. This is a conceptual and methodological paper; it does not report experimental findings or measured learning gains.

Keywords: music education, creative thinking, analogy, comparison, rhythm, timbre, musical perception, teaching model.

KIRISH

Musiqiy ta'lim o'quvchining eshitish idroki, hissiy sezgirligi, estetik didi va ijodiy tasavvurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunda o'quvchi musiqani shunchaki tinglovchi emas, balki uning ifoda vositalarini farqlaydigan, mazmunini izohlaydigan va mustaqil musiqiy g'oya yarata oladigan faol

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ishtirokchi bo'lishi muhim. UNESCOning madaniyat va san'at ta'limiga oid global doiraviy hujjati (2024) ham san'atning ta'limdagi ahamiyatini keng kontekstda yoritadi [1].

Musiqiy tushunchalar ko'pincha mavhum bo'ladi: masalan, ritmning muntazamligi, tembrning o'ziga xosligi yoki dinamik o'zgarishlarni boshlang'ich bosqichda tushunish qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Shunday vaziyatda o'xshatish, qiyoslash va taqqoslash o'quvchining avvalgi tajribasi bilan yangi tushuncha o'rtasida ma'no ko'prigini yaratadi. Biroq o'xshatish badiiy vosita ekanini unutmaslik kerak: masalan, yurak urishi musiqiy metrning aynan o'zi emas, balki muntazam pulsni anglashga yordam beradigan qiyosiy misoldir.

TADQIQOT MAQSADI VA METODLARI

Maqsad — musiqiy ta'limda o'xshatish, qiyoslash va taqqoslashga asoslangan mashg'ulotlarni loyihalash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Maqolada nazariy tahlil, pedagogik modellashtirish va didaktik topshiriqlarni loyihalash usullaridan foydalanildi. Ushbu ish doirasida o'quvchilar ishtirokida tajriba-sinov o'tkazilgani da'vo qilinmaydi.

NAZARIY ASOSLAR

John Dewey tajriba va faol o'rganishning ta'limdagi rolini ta'kidlagan [2]. Jerome Bruner ta'lim mazmunini o'quvchi tushunadigan shaklda ifodalash va bosqichma-bosqich murakkablashtirish masalalarini yoritgan [3]. Musiqiy ta'limda bu yondashuvlar eshitish, harakat, obraz va tahlilni uyg'unlashtirishga metodik asos bo'la oladi. Keith Swanwick musiqa o'qitish jarayonida musiqiy tajribaning yaxlitligiga e'tibor qaratadi [4]. Mazkur manbalar taklif etilayotgan modelning samaradorligini bevosita isbotlamaydi, ammo uni asoslash uchun nazariy yo'nalish beradi.

ASOSIY QISM: METODIK TOPSHIRIQLAR

1. Ritmni o'xshatish orqali anglash. O'qituvchi soat chiqillashi yoki bir maromdagi qadam tovushini tinglatadi. O'quvchilar muntazam zarbni kaft chalish bilan takrorlaydi, keyin musiqiy parchadagi kuchli va kuchsiz hissalarni ajratadi. Muhokama savoli: "Qadamning bir maromda kelishi bilan musiqiy ritm o'rtasida qanday o'xshashlik va farq bor?"

2. Tembrni qiyoslash. Bir xil balandlikdagi tovush fortepiano va skripkada eshittiriladi. O'quvchilar tovush manbalarini aniqlashga, "yumshoq", "jarangdor", "cho'ziq" kabi tavsiflarni asoslashga harakat qiladi. Bu yerda maqsad sifatli tinglash va dalil keltirishdir; badiiy sifatlar qat'iy fizik ta'rif o'rnini bosmaydi.

3. Dinamikani tabiat obrazlari bilan bog'lash. Past ovozdagi musiqiy parcha mayin shamol, kuchli ovozdagi parcha esa kuchli shamol obrazi bilan qiyoslanadi. So'ng piano va forte atamalari musiqiy yozuvdagi ma'nosi bilan tushuntiriladi. O'quvchilarga badiiy o'xshatish va haqiqiy musiqiy termin o'rtasidagi farq izohlanadi.

4. Asarlarni taqqoslash. Ikki qisqa, xarakteri turlicha bo'lgan kuy tanlanadi. O'quvchilar temp, ritm, dinamika, tembr va umumiy kayfiyat bo'yicha Venn diagrammasini to'ldiradi. "Qaysi farqni aynan qaysi eshitilgan belgi bilan isbotlaysiz?" savoli tahlilni chuqurlashtiradi.

"TINGLA — O'XSHAT — QIYOSLA — TAQQOSLA — IJOD QIL" MODELI

Bosqich	O'quv faoliyati
1. Tingla	Qisqa musiqiy parchani tinglash; asosiy eshitilgan belgilarni qayd etish.
2. O'xshat	Ritm yoki musiqiy obrazni kundalik hayotdagi tanish hodisa bilan bog'lash.
3. Qiyosla	O'xshatilgan hodisa va musiqiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

	hodisaning umumiy jihatini izohlash.
4. Taqqosla	Ikki musiqa namunasi yoki ikki ijroning o'xshash va farqli tomonlarini dalillash.
5. Ijod qil	4–8 taktli sodda ritmik ketma-ketlik tuzish yoki musiqaga mos vizual obraz yaratish.

NAMUNAVIY 20 DAQIQALIK MASHG'ULOT

3 daqiqa — tinglash va dastlabki taassurotlarni aytish; 4 daqiqa — ritmni tanish hayotiy hodisaga o'xshatish; 4 daqiqa — tembr va dinamika belgilarini qiyoslash; 5 daqiqa — ikki musiqiy parcha bo'yicha taqqoslash jadvali; 4 daqiqa — kichik guruhda ritmik naqsh yaratish va izohlash. Mashg'ulot vaqti yosh, tayyorgarlik va o'quv dasturiga qarab o'zgartiriladi.

BAHOLASH MEZONLARI VA TADQIQOT ISTIQBOLI

O'quvchi ishlari quyidagi to'rt mezon asosida kuzatilishi mumkin: (1) musiqiy belgini to'g'ri aniqlash; (2) o'xshatishni asoslash; (3) taqqoslashda aniq dalil keltirish; (4) ijodiy yechimning mustaqilligi. Har bir mezon uchun 0–2 ballik sodda rubrika qo'llash mumkin: 0 — bajarilmagan; 1 — qisman bajarilgan; 2 — mustaqil va asosli bajarilgan. Bu baholash sxemasi taklif sifatida keltirilmoqda, u hali validatsiyadan o'tmagan.

Kelgusida model samaradorligini o'rganish uchun oldingi va keyingi baholashni o'z ichiga olgan kichik pedagogik tadqiqot tashkil etish mumkin. Ishtirokchilar soni, yosh guruhi, mashg'ulotlar davomiyligi, baholash mezonlari va etik rozilik oldindan belgilanadi. Natijalar mavjud bo'lmaguncha "ijodkorlik oshdi" kabi qat'iy empirik xulosa chiqarish to'g'ri emas.

MUAMMONING DOLZARBLIGI VA TADQIQOT SAVOLLARI

Musiqa darsida o'quvchi ko'pincha kuy tezligini his qiladi, biroq tempni ritmdan, tovush kuchini tovush balandligidan yoki tembrni dinamikadan ajratishda qiynaladi. Tushunchani kundalik hayotdagi tanish hodisaga bog'lash dastlabki idrokni yengillashtirishi mumkin. Biroq o'xshatish musiqiy atamaning o'rnini bosmasligi lozim: har bir obrazdan so'ng aniq termin, eshitiladigan dalil va qayta tekshirish topshirig'i beriladi.

Tadqiqotning bosh savoli: o'xshatish, qiyoslash va taqqoslash asosida tashkil etilgan mashg'ulot musiqiy ifoda vositalarini anglash va o'quvchining mustaqil ijodiy javobini rag'batlantirish uchun qanday imkoniyatlar yaratadi? Qo'shimcha savollar: (a) qaysi musiqiy tushunchalar uchun qaysi analogiyalar tushunarli; (b) o'quvchi o'xshatishning chegarasini anglay oladimi; (c) taqqoslash paytida subyektiv taassurotni eshitiladigan belgi bilan asoslay oladimi?

ASOSIY TUSHUNCHALAR VA ULARNI FARQLASH

Ritm — tovush va sukut davomiyliklarining vaqt bo'yicha tashkil etilishi; metr — kuchli va kuchsiz hissalarning muntazam tartibi; temp — musiqiy harakat tezligi. Masalan, soatning bir tekis chiqillashi metrni sezishga yordam beradi, lekin murakkab musiqiy ritmning barcha xususiyatlarini ifodalamaydi. O'qituvchi ushbu farqni alohida ko'rsatishi zarur.

Tembr — bir xil balandlik va taxminan bir xil kuchdagi tovushlarni turli manbalarda farqlash imkonini beruvchi sifat. Dinamika — tovush kuchining darajasi va o'zgarishi (piano, forte, crescendo, diminuendo). Tovush balandligi esa chastota bilan bog'liq bo'lib, dinamikaga teng emas. Ushbu uch tushunchani aralashtirmaslik metodik jihatdan muhim.

O'xshatish — bir musiqiy belgini tanish hayotiy obraz bilan bog'lash; qiyoslash — tanlangan ikki holatning muayyan belgilarini yonma-yon tahlil qilish; taqqoslash — o'xshashlik va farqlarni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

belgilangan mezonlar asosida tizimli aniqlash. Darsda ular ketma-ket ishlatilsa, obrazli idrokdan aniq musiqiy tahlilga o'tish osonlashishi mumkin.

AMALIY TOPSHIRIQLAR: TO'RT DIDAKTIK VAZIYAT

1-vaziyat. "Yurak urishi va musiqiy zarb". O'quvchilar tinch holatdagi pulsning taxminan muntazamligini kuzatadilar va bir xil zarbni kaft bilan bajaradilar. Keyin o'qituvchi zarblar ustiga turli davomiylikdagi ritmik naqshni ijro etadi. Savol: "Zarb bir xil qolgan holda ritm o'zgardimi?" Kutiladigan javob: ha, ritmik shakl o'zgarishi mumkin. Eslatma: yurak urishi mutlaq tekis metronom emas, shuning uchun analogiya cheklangan.

2-vaziyat. "Shabada va bo'ron". Bir xil kuy ikki xil dinamikada ijro etiladi. O'quvchilar "mayin shamol" va "kuchli shamol" obrazlari yordamida farqni tasvirlaydilar, keyin uni piano va forte atamalari bilan qayta ifodalaydilar. Muhokama savoli: "Kuy tezligi ham o'zgardimi yoki faqat tovush kuchimi?" Bu savol temp va dinamika farqini mustahkamlaydi.

3-vaziyat. "Bir kuy — ikki cholg'u". O'qituvchi bir xil ohangning fortepiano va skripka ijrosidagi qisqa namunalarini qo'yadi. O'quvchilar tembrni tasvirlash uchun kamida ikki sifatni aytadilar va qaysi eshitilgan belgi asosida shunday xulosaga kelganini izohlaydilar. Agar ijro balandligi yoki tezligi ham farq qilsa, bu omillar natijani chalg'itishi mumkinligi tushuntiriladi.

4-vaziyat. "Ikki kuy xaritasi". Milliy kuy va boshqa an'anadagi instrumental parcha tanlanadi. Taqqoslash jadvalining ustunlari: temp, ritmik naqsh, tembr, dinamika, kayfiyat, dalil. O'quvchilar "milliy kuy quvnoqroq" kabi umumiy baho o'rniga "birinchi parchada tezroq zarblar va keskin urg'ular eshitiladi" singari tekshiriladigan kuzatuvni yozishga undaladi. Madaniy namunalarga hurmat saqlanadi, musiqaning bitta "to'g'ri" hissiy talqini majburlanmaydi.

NAMUNAVIY 45 DAQIQALIK DARS LOYIHASI

Tashkiliy qism va maqsadni tushuntirish — 3 daqiqa. Dastlabki tinglash hamda qisqa diagnostik savollar — 5 daqiqa. Ritm va metrni o'xshatish asosida o'rganish — 8 daqiqa. Tembr va dinamikani qiyoslash — 8 daqiqa. Ikki asarni mezonlar asosida taqqoslash (kichik guruhlarda) — 10 daqiqa. Mustaqil ritmik yoki obrazli ijodiy topshiriq — 7 daqiqa. Refleksiya va chiqish bileti — 4 daqiqa. Jami: 45 daqiqa.

Chiqish bileti uch savoldan iborat: "Bugun qaysi ikki atamani farqlashni o'rgandingiz?", "Bir o'xshatishingizning foydali va cheklangan tomonini ayting", "Ikki kuy orasidagi bir farqni eshitilgan dalil bilan tushuntiring". Shu tariqa o'qituvchi faqat qiziqishni emas, tushunish darajasini ham kuzatadi.

BAHOLASH RUBRIKASI VA TAJRIBA-SINOV REJASI

Har bir mezon 0–2 ball bilan baholanadi: (1) musiqiy atamani to'g'ri qo'llash; (2) o'xshatishning asosli va cheklangan tomonini ko'rsatish; (3) taqqoslashni eshitilgan dalil bilan izohlash; (4) mustaqil ijodiy yechim. 0 ball — namoyon etilmadi; 1 ball — qisman yoki yordam bilan; 2 ball — mustaqil va aniq. Jami 0–8 ball. Ushbu rubrika muallif tomonidan taklif etilgan dastlabki baholash vositasi bo'lib, uning ishonchliligi hali empirik tekshirilmagan.

Kelgusidagi kichik tadqiqotda bir xil yoshdagi ikki guruh uchun boshlang'ich va yakuniy diagnostika o'tkazish mumkin. Bir guruhda mazkur model, ikkinchisida odatdagi tushuntirish va tinglash mashqlari qo'llanadi. Guruhlar soni, o'quvchilarning dastlabki tayyorgarligi, repertuar va dars davomiyligi oldindan qayd etiladi. Natijalar o'rtacha ball, o'zgarish miqdori hamda o'quvchi javoblarining sifat tahlili orqali bayon qilinadi. Haqiqiy tajriba o'tkazilmagani sababli ushbu maqolada foizlar, ishtirokchilar soni yoki samaradorlikka oid uydirma natijalar keltirilmaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqot voyaga yetmaganlar ishtirokida o'tkazilsa, maktab ma'muriyati va ota-onalarning zarur roziligi olinishi, o'quvchi shaxsi oshkor qilinmasligi, baholash esa uning kundalik bahosiga asossiz ta'sir ko'rsatmasligi kerak. Musiqiy tajribasi va eshitish imkoniyatlari turlicha bo'lgan o'quvchilar uchun muqobil ifoda usullari (harakat, chizma, og'zaki tavsif) taklif qilinadi.

MUHOKAMA: IMKONIYATLAR VA CHEKLOVLAR

Modelning ehtimoliy ustunligi — abstrakt tushunchani tanish tajriba orqali ochib, so'ng aniq musiqiy termin va dalilga qaytishidir. Biroq haddan ortiq obrazlilik musiqiy hodisaning o'zini soyada qoldirishi, "shamol" yoki "rang" obrazlari turli o'quvchilarda turlicha ma'no uyg'otishi mumkin. Shu bois har bir analogiya musiqiy namuna, savol-javob va tekshiruv bilan mustahkamlanadi.

Taklif etilgan yondashuvni tayyor, samarasi isbotlangan texnologiya deb emas, balki tekshirishga arziydigan metodik model deb baholash ilmiy jihatdan to'g'riroq. UNESCOning madaniyat va san'at ta'limiga oid 2024-yilgi asosiy hujjati ijodkorlik va madaniy ishtirokning ahamiyatini ko'rsatadi [1]; mazkur maqola esa ushbu keng maqsadlarni musiqa darsidagi aniq topshiriqlarga aylantirish yo'lini taklif qiladi.

XULOSA

O'xshatish, qiyoslash va taqqoslash usullari musiqiy tushunchalarni tushunarli ifodalash, tinglashni faol jarayonga aylantirish va musiqiy fikrni dalil bilan bayon qilish uchun qulay didaktik vositalardir. Taklif etilgan besh bosqichli model o'quvchini eshitishdan tahlilga, tahlildan sodda ijodiy mahsulot yaratishga yo'naltiradi. Mazkur modelning amaliy samaradorligini aniqlash uchun alohida tajriba-sinov ishlari zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. UNESCO Framework for Culture and Arts Education. Abu Dhabi, 2024.
2. Dewey, J. Experience and Education. New York: Macmillan, 1938.
3. Bruner, J. S. The Process of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
4. Swanwick, K. Teaching Music Musically. London: Routledge, 1999.
5. UNESCO. Road Map for Arts Education. Lisbon, 2006.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.